נדב לזר

חזונו של עובדיה

עיון בנבואת עובדיה

ראשי פרקים:

א. עובדיה וירמיה

ב. מקור הנבואה

ג. ההבדלים בין הנביאים

1. השוני המבני

2. השוני התוכני

החטא- גאווה לעומת פגיעה בישראל

התגובה- דין לעומת נקמה

ד. סיכום

ספר עובדיה- על עשרים ואחד פסוקיו- הוא אחת התעלומות הגדולות בתנ"ך. קשה להבין מדוע נבחר ספר זה להכלל בתנ"ך, שכן אין הוא פונה לישראל כלל, וכל דבריו מכוונים כלפי עם אחר- אדום. קוצרו של הספר, והעדר פרטים על הנביא, אינם מקילים על ישוב הקשיים שבו, ותורמים להיותו אחד העלומים בספרי התנ"ך.

במאמר נראה כיצד מתבססות נבואת עובדיה והנבואה המקבילה לה בספר ירמיה על שיר נבואי קדום, כאשר כל נביא מאיר את אותו השיר הקדום באור אחר. נראה כיצד עובדיה מתיחס לפשעיהם של אדום בישראל, וכיצד הוא קורא לנקמה בהם, בעוד ירמיה מתיחס לחטא גאוותם של אדום, ואינו מתייחס כלל ליחסים בין אדום וישראל. נבחן כיצד מתיחס עובדיה לחורבן ולגלות, וכיצד הוא משקף בנבואתו את השאיפה לחזור לארץ. מתוך דברים אלה ננסה לענות על מטרת הכללתו של הספר בתנ"ך, וכן ננסה

לשער פרטים נוספים על הנבואה- מתי נאמרה, היכן ולאילו אירועים היסטוריים היא מתיחסת.

א. עובדיה וירמיה

עובדיה אינו הנביא היחיד שמנבא על אדום. בקבוצת המתנבאים על אדום ניתן למצוא את עמוס, יואל, ישעיה, ירמיה ויחזקאל. מבין נביאים אלו, מצוי דמיון רב לנבואת עובדיה, בנבואתו של ירמיה. נבואת אדום של ירמיה (פרק מ״ט, ז- כא), היא חלק מחטיבת ׳נבואות הגויים׳ בספר ירמיה (פרקים מ״ז- נ״א). בין הנבואות קיים דמיון רב- ביטויים ומשפטים רבים משותפים לשניהם. קשה להתעלם מהדמיון בין הפסוקים, או לקבוע שמדובר רק בצרוף מקרים, ועל כן יש לחקור ולבדוק את הנבואות האלה, ואת הקשר ביניהן לעומקו. לנבואתו של ירמיה חשיבות רבה בהבנת נבואתו של עובדיה, משום שפרט לה[1], אין אזכור מפורש נוסף של הנביא, או הנבואה בכל התנ״ך. נבואת ירמיה, כמקבילה לנבואת עובדיה, מהווה אם כן, את המקור המרכזי בהבנת ספר עובדיה.

מתוך עשרים ואחת פסוקי ספר עובדיה, לתשעה ניתן למצוא מקבילה בנבואת ירמיה:

עובדיה	ירמיה מ״ט
(א) כה אמר אדוני ה׳ לאדום	(ז) לאדום כה אמר ה׳ צבאות
שמועה שמענו מאת ה׳ וציר בגוים שולח קומה ונקומה עליה למלחמה	(יד) שמועה שמעתי מאת ה׳ וציר בגוים שלוח התקבצו ובואו עליה למלחמה
(ב) הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד	(טו) כי הנה קטן נתתיך בגוים בזוי באדם
(ג) זדון ליבך השיאך שכני בחגוי סלע מרום שבתו אומר בלבו מי יורידיני ארץ	(טז) תפלצתך השיא אותך זדון לבך שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה
(ד) אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה׳	כי תגביה כנשר קנך משם אורידך נאם ה

[1] השם עובדיה נזכר אמנם פעם נוספת בתנ״ך, בספר מלכים- ״ויקרא אחאב אל עבדיהו אשר על הבית ועבדיהו היה ירא את ה׳ מאד״ (מל״א פרק י״ח ג), אך רבים מהפרשנים והחוקרים סוברים שלא מדובר באותו עובדיה (ראו הערה 4)

(ה) אם גנבים באו לך אם שודדי לילה איך נדמיתה הלא יגנבו דים אם בוצרים באו לך הלא ישאירו עוללות	(ט) אם בצרים באו לך לא ישאירו עוללות אם גנבים בלילה השחיתו דים
(ו) איך נחפשו עשו נבעו מצפניו	(י) כי אני חשפתי את עשו גליתי את מסתריו
(ח) הלא ביום ההוא נאם ה׳ והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו	(יז) האין עוד חכמה בתימן אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם
(ט) וחתו גבוריך תימן למען יכרת איש מהר עשו מקטל	(יח)נסו הפנו העמיקו לשבת ישבי דדן כי איד עשו הבאתי עליו עת פקדתיו
(טז) כי כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגוים תמיד ושתו ולעו והיו כלוא היו	(יב) כי כה אמר ה׳ הנה אשר אין משפטם לשתות הכוס שתו ישתו ואתה הוא נקה תנקה לא תנקה כי שתה תשתה

ב. מקור הנבואה

לאחר שהראנו את הדמיון הרב שבין הנבואות, יש לשאול כיצד קרה ששני נביאים שונים אמרו דברים כה דומים?[2] לא ברור איזה נביא קדם לרעהו ולמי שייכת הנבואה המקורית. ישנן דעות המקדימות את עובדיה, ואילו אחרים מעניקים את הבכורה לירמיה. מבין המקדימים את עובדיה יש הטוענים שעובדיה הוא גר אדומי ומזהים אותו עם ״עובדיהו אשר על הבית״[3] מימי אחאב מלך ישראל[4]. בעל ״סדר העולם״, ובעקבותיו רב סעדיה גאון מקדימים אף הם את עובדיה, אך טוענים שעובדיה פעל

[2] על שאלה מעין זאת ניתן ללמוד גם מההשוואה שבין ״נבואת הר הבית״ של מיכה ד׳ וישעיה ב׳. הקבלה זאת היא אחת מן הדוגמאות הידועות במקרא לנבואות מקבילות.

[3] מלכים א׳, י״ח ג.

[4] ״יבא עובדיה הדר בין רשעים, אחאב ואיזבל, ולא למד ממעשיהם וינבא על עשו הרשע״ (בבלי, סנהדרין, ל״ט, ע״ב). ר׳ אברהם אבן עזרא, טוען כנגד מסורת חז״ל- ״עובדיה הנביא אינו עובדיה הנזכר בספר מלכים בימי אחאב״, משום שעל האחרון נאמר שהיה ירא את ה׳ (״ועובדיהו היה ירא את ה׳״ מל״א י״ח ג) ודרגה זו היא דרגה נמוכה מנביא. אך ראב״ע לא פירש מה היה זמנו של עובדיה לדעתו. יהודה קיל, **ספר עובדיה**, (דעת מקרא), ירושלים 1973, עמ׳ 4.

בזמנו של יהושפט מלך ישראל, ולא בזמן אחאב[5]. גם החוקר גונקל המובא בספרו של ב״צ לוריא[6], סובר שעובדיה הוא נביא קדום, ונבואתו היא המקור לכל הנביאים המתנבאים על אדום.

לעומתם, ישנם רבים החולקים על גישה זו, וסוברים שעובדיה אינו קדום לירמיה. רד״ק סובר שעובדיה ניבא בתקופת בית שני, ובלאו הכי מאוחר לירמיה[7]. מנגד משה צבי סגל, וחוקרים רבים אחרים סבורים שעובדיה היה בן זמנו של ירמיה ויחזקאל, משום שהוא מתאר את חורבן הבית[8], אך הם חלוקים ביניהם מי הקדום.

מכל מקום, קשה להכריע בדבר זמנו של עובדיה, וממילא גם קשה להכריע בשאלת מקור הנבואה.

לעומת גישות אלה, המנסות לקבוע איזה מן הנביאים קדום יותר, החוקר יחזקאל קויפמן סובר שמדובר בשיר מקורי הקדום לשני הנביאים, העוסק באדום, ושני הנביאים מביאים אותו, אם כי לא בשלמותו וכמו שהוא, ומשתמשים בו לצרכיהם[9].

קיומן של ראיות התומכות הן בקדמות ירמיה[10], והן בקדמות עובדיה[11], מקשות על הכרעה לטובת קדמות אחד מן הנביאים. על כן נראית לי דעתו של קויפמן, ונראה לי שיש כאן מקור שלישי, שאינו ידוע לנו, ואשר שני הנביאים נסמכו עליו. אולם כאמור, אין בפתרונו של קויפמן כדי לקבוע איזה מן הנביאים קדום יותר.

---

[5] כדברי בעל סדר העולם: ״חזון עובדיה. כה אמר ה׳ אלוהים וגו׳. אימת היתה מלחמה זו? בימי יהושפט״, ורב סעדיה גאון: ״...שהוא יחזיאל וזאת המלחמה היתה לאדום בימי יהושפט כי עובדיה היה בימיו״. מרדכי כוגן, **ספר עובדיה**, (מקרא לישראל), עמ׳ 3.

[6] ״...העלה גונקל השערה שקבוצה זו של נבואות הן חיקוי של נבואה אחת קדומה, והיא- כנראה- הנבואה מפי עובדיה״. בן ציון לוריא, **ספר עובדיה ודברי הנביאים על אדום**,ירושלים תשל״ב, עמ׳ 57.

[7] ״הנבואה הזאת היתה בבית שני שהרעו בני אדום לישראל״. ראו כוגן, הערה 5, עמ׳ 4.

[8] ״מדבריו ברור שהיה מיהודה ושראה בעיניו את חורבן ירושלים ואת השתתפות אדום בביזת העיר ובהכרתת תושביה, ואם כן היה הנביא בן דורם של ירמיה ויחזקאל״. משה צבי סגל, **תרי עשר**, תל אביב תש״ז, עמ׳ 14.

[9] ״ירמיהו ועובדיה השתמשו שניהם בשיר קדום על אדום, שניהם לא הביאו את השיר בשלמותו וכמו שהוא...השיר העתיק שימש לחוזה חומר לחזונו החדש״ . יחזקאל קויפמן, **תולדות האמונה ח׳**, תל אביב תשט״ז, עמ׳ 363.

[10] - קשה לקבוע שירמיה מאוחר לעובדיה, משום שירמיה חי בזמן חורבן הבית, ואילו מנבואתו של עובדיה ניכר שהוא חי בגלות, לאחר החורבן- הוא מתאר את החורבן (פס יא הוא תאור של ההשתתפות האדומית בכיבוש), וניכר שבנבואתו הוא מנסה לעודד את העם הגולה (להלן בסיכום- עמ׳ 9). בנוסף בנבואתו של ירמיה ניכר הסגנון היחודי של ירמיה- שימוש במלה ״שמה״, אשר מופיע ברבות מנבואותיו של ירמיה (המלה מופיע פעמים בנבואה זו, ועוד 19 פעמים ביתר ספר ירמיה), ופסוקים מנבואה זאת, המופיעים בניסוח כמעט זהה בנבואות אחרות של ירמיה (פס׳ יט- כא זהים לפסוקים מד- מו בפרק נ׳, בנבואה על בבל, ופס כא מופיע בפסוקים מ ו- מב בפרק מ״ח, בנבואה על מואב).

[11] נבואתו של עובדיה נראית כ״מסודרת״ יותר בכל הנוגע לפסוקים המקבילים - הוא מביא אותם ברצף אחד (פס׳ א- ט), כמעט ללא הפסקה (פרט לפסוק ז- לו אין מקבילה בירמיה) ובנפרד משאר הנבואה. בניגוד לירמיה השוזר את הפסוקים בנפרד לאורך כל הנבואה.

לצורך השלמת המחקר, מן הראוי היה לנסות לשחזר את השיר קדום ששני הנביאים מתבססים עליו. לצערי אין בידי את הכלים הדרושים לשחזור השיר, ולכן נתבסס על אחת משתי הנבואות כשיר המקורי. רצף הפסוקים מנבואת עובדיה (שלהם מקבילות בנבואת ירמיה), כפי שהם מופיעים בעמודים 2,1, הם הנראים בעיני כקרובים ביותר לשיר המקורי[12], ועל כן אתבסס עליהם בהמשך המאמר כמקור לשתי הנבואות.

מקריאת הפסוקים המופיעים בשתי הנבואות, ואשר ככל הנראה הרכיבו את השיר המקורי, נגלה לפנינו שיר נבואי בדבר נפילתה של אדום. ננסה כעת לסקור במה נוגע שיר זה. בשיר אמנם מוזכרת האשמה על חטא גאוותם של אדום, אך עיקר השיר מתרכז בתיאור הענישה והנפילה של אדום והוא אף פותח בשמועה על נפילתה העתידית של אדום. בשיר אדום מתואר כעם גאוותן שאינו יודע את מקומו, על אף תיאורו בשיר, כבזוי ושפל בעמים. אותה גאווה (שמקורה בזדון ליבו) גורמת לאדום לחשוב שיוכל להנצל מעונש על חטאיו, ובגינה זו מובטחת לו מפלה עצומה וחזקה. אדום מדומה לנשר המגן על גוזליו כשהוא מסתיר את קנו במרומים[13], אך גם ממרומי מסתוריו מובטח לו שיושמד. בהמשך השיר, משולים אויבי אדום לבוצרים או לגנבים הבאים בלילה, שלא ישאירו אחריהם דבר. השיר מבכה על אבדן החכמה מאדום, וסוגר בקריאה לאדומים לנוס מפני האסון הקרב.

ג. ההבדלים בין הנביאים

כפי שהראתי, הדמיון בין הנבואות בולט למדי, אך יש לבחון במה שונות הנבואות זו מזו, וכך לגלות מה עומד מאחורי כל נבואה ושימושה בשיר הקדום. לצורך כך יש לבדוק כעת את דרך השימוש השונה של כל נביא בשיר הקדום, ואיזה תפקיד הוא ממלא בכל אחת מן הנבואות.

1. השוני המבני

הבדלים ראשונים מתגלים בבחינת מבנה הנבואות- עובדיה משתמש בפסוקים אותם מצאנו כשייכים לשיר המקורי כמעט ברצף ובפסקה נפרדת משאר הנבואה (פס׳ א- ט,

[12] השערה זו נובעת מאופן הופעתם של הפסוקים בנבואת עובדיה, כאמור בהערה הקודמת.
[13] בדומה לתיאור של ה׳ המגן על גוזליו בשירת האזינו, דברים ל״ב, יא.

פרט לפסוק ז, המופיע באמצע אותה פסקה, ולפי דעתי הוא אינו שייך לשיר המקורי). בפסקה השנייה, מפסוק י׳ והלאה, יש רק פסוק אחד השייך לשיר המקורי, והמקביל בצורה חלקית ביותר[14], לפסוק מנבואת ירמיה (פסוקים י- כא. זוהי פסקה חדשה, בה מדבר עובדיה על היחסים בין ישראל ואדום, אשר אינם נזכרים בפסקה הראשונה). לעומתו אצל ירמיה ניתן למצוא את הפסוקים המקבילים לפסוקים בעובדיה מפוזרים לאורך כל הנבואה. פסוקי השיר אינם מובאים בחטיבה אחת, הנפרדת משאר הנבואה, אלא הם שזורים בין האמירות של ירמיה.

2. השוני התוכני

בבחינת ההבדל התוכני בין הנביאים, והשימוש שלהם בשיר הקדום, יש לשים את הלב לשני עניינים — החטא והעונש.

החטא- גאווה לעומת פגיעה בישראל

חטא גאוותה של אדום נזכר בשתי הנבואות. מכך נראה כי האשמה זו הייתה מצויה כבר בשיר המקורי.

בתיאור החטא אומר ירמיה— ״תפלצתך השיא אותך זדון לבך, שכני בחגוי הסלע תפשי מרום גבעה...״ (פס׳ טז). מכך עולה כי החטא בנבואת ירמיה הוא גאוותה של אדום. חטא זה הוא משמעותי מאד בנבואת ירמיה, ולכן ניתן לראות שני אמצעים ספרותיים שנועדו להדגיש אותו: 1- מיקומו של התיאור במרכז הנבואה. 2- הסמכת החטא, הן לפניו והן לאחריו, לתיאורים שליליים קשים וחריפים, המתארים את רשעותם של אדום שהובילה לחטא- ״תפלצתך נשא אותך זדון לבך״. השימוש במילה ״תפלצתך״[15], הבולטת בחריפותה, מלמדת עד כמה חשוב היה לירמיה להדגיש את חומרת חטא הגאווה. השימוש בחטא זה אינו מפתיע, שכן בקובץ נבואות העמים של ירמיה (פרקים

[14] ההקבלה בפסוק זה היא רק באמצעות הפועל ש.ת.ה. המופיע גם בפסוק בנבואת ירמיה.

[15] הביטוי ״זדון לבך״ מופיע בנבואותיהם של עובדיה וירמיה, ואילו המילה ״תפלצתך״ מופיעה רק בנבואת ירמיה. ב״צ לוריא כותב- ״בפי ירמיה באה במקום זה מלה שאין לה אח במקרא- תפלצת; הוראתה אולי מלשון פלץ- פחד ואימה, ויש מפרשים תפלצת אליל״ (ראו לוריא, הערה 6, עמ׳ 85).מכך ניתן להסיק שהביטוי ״זדון לבך״ הופיע בשיר המקורי, ואילו ״תפלצתך״ היא מילה שנוספה על ידי ירמיה.

מו׳ – נב׳) רק בארבע[16] מהנבואות מוזכר חטאה של האומה. פרט לאדום נזכרות גם מואב (״השכירוהו כי על ה׳ הגדיל...״ מ״ח, כו) ועמון (״...הבת השובבה הבטוחה באוצרותיה: מי יבא אלי״ מט׳, ד), אשר בהן החטא, הגורם לעונש הוא גאווה. נבואות אלה מופיעות אחת אחרי השנייה וניתן לראות כאן רצף של נבואות לאחרית החוטאים בגאווה.

לעומת החומרה שירמיה מיחס לחטא, בולט המקום הדל שתיאור החטא זוכה לו בנבואה, לעומת תיאור הענישה. הנבואה נפתחת בקבוצת שאלות רטוריות (״האין עוד חכמה בתימן?...״ פס ז), ובתיאורים ציוריים של ענישת אדום (״אם בוצרים באו לך לא ישאירו עוללות?..״ פס׳ ט), (הלקוחים מתוך השיר). לאחר תיאור העונש הנרחב, מוזכר החטא קצרות (בפסוק אחד- טז), ולאחר מכן, שב הנביא ומדבר על הענישה.

עובדיה משתמש אמנם בחטא הגאווה המופיע בשיר המקורי (״זדון לבך נשאך שכני בחגוי סלע מרום שבתו אמר בלבו מי יורידני ארץ״, פס׳ ג), אך הוא מוסיף על החטא המתואר בפסוק ג פסקה שלמה (פס׳ י- יד,ובעצם עד סוף הנבואה- פס׳ כא), בה הוא מתאר חטא שאינו נזכר בשיר המקורי, והוא פשעי אדום כנגד ישראל. פסקה זו נפתחת בפסוק ״מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם״ (פס׳ י). פסוק זה מסכם למעשה, את התוכן של החלק השני של הנבואה. כחלק מפשעיה של אדום בישראל, מתאר עובדיה בנבואתו את יום אידם של ישראל, בו מתרחשת התנכלות לפליטי ישראל בלחימה כנגד ירושלים ושמחה לאיד במפלת ישראל. ״ביום עמדך מנגד, ביום שבות זרים חילו... ועל ירושלים ידו גורל, גם אתה כאחד מהם״ (פס׳ יא). לאור פסקה זו, המתארת את פשעיה של אדום כלפי ישראל, מקבל חטא הגאווה, המובא מן השיר המקורי, משמעות שונה. עובדיה משתמש בחטא הגאווה רק כמרכיב בחטא, המוביל לחטא הגדול (-בשל גאוותם חשבו שיוכלו להתנכל לישראל) ולא כעיקר החטא. בנוסף, תיאור גאוותה של אדום נצרך לעובדיה לשם העצמת תיאור העונש (-נפילתה הגדולה של אדום בניגוד לגאוותה – ״מאיגרא רמא לבירא עמיקתא״) אף על פי שהוא אינו מרכיב מהותי הגורם את העונש כבנבואת ירמיה. מנבואתו של עובדיה עולה תחושת שנאה חזקה של ישראל, ושל הנביא כלפי אדום. ניתן להעריך כי תיאור האירועים

[16] גם בנבואת בבל (פרקים נ׳- נא׳) מצויין החטא, אך אין מדובר בגאווה. בבל מואשמת בחטאים כלפי ה׳ וישראל (״ככל אשר עשתה עשו לה, כי אל ה׳ זדה...״ נ׳, כט).

בדברי עובדיה נראה כרומז על סיוע של האדומים לבבלים בהחרבת בית המקדש (בשנת 586 לפנ״ס). לאור הסבר זה ניתן להבין את תחושת השנאה העזה של הנביא לאדום.

כאן המקום להרחיב על היחס בין ישראל לאדום, בכדי לנסות ולהבין את יחסו של עובדיה לאדום. היחסים בין ישראל לאדום היו מתוחים מאז ומתמיד. אמנם בספר דברים מצווים ישראל שלא להלחם באדום (״לא תתעב אדומי כי אחיך הוא״ דברים כג׳, ח; ״כי לא אתן לכם מארצם עד מדרך כף רגל כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר״ שם ב׳, ה), אך למעשה היה אדום אחד מהאויבים הקשים ביותר לישראל. אדום הרבה להתנכל לישראל והנביאים מרבים להוכיחו ולנבא לו פורענות יותר מלכל הגויים[17]. ניתן לשער שההתנכלויות החוזרות ונשנות מצד אדום יצרו שנאה עזה בין שני העמים[18]. ואכן, ניתן לראות שמלכי ישראל לא הקפידו על איסור הלחימה באדום לאורך השנים. מימי שלמה וכמעט עד סוף ימי הממלכה המפולגת נלחמו מלכי יהודה עם אדום על שטחי הנגב-שלמה כבש את אילת מהאדומים, והקים בה נמל (״ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אילות על שפת ים סוף בארץ אדום״ מל״א ט׳, כו), והמקום החליף ידיים פעמים רבות, עד שלבסוף מנשלים האדומים את ישראל מהנגב (״וינשל את היהודים מאילות ואדומים באו אילת וישבו שם עד היום הזה״ מל״ב טז׳, ו). בנוסף הם מואשמים בסיוע לבבלים בכיבוש יהודה, ובהחרבת המקדש, כמו בפסוק יא בעובדיה- ״ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם״. בספרי התנ״ך ישנם עוד מספר תיאורים המיחסים לאדום האשמה דומה, אך הם מנוסחים באופן פחות מפורט מבתאורו של עובדיה.[19] בנבואת עובדיה אדום אינה מתוארת כגורם הישיר לחורבן, אלא כנספח לצבא הכובש. השתתפותו מורגשת בעיקר ככוח מטריד, ולא כגורם צבאי מכריע- הוא שמח לאיד, מתנכל לפליטים, ונהנה מפירות

---

[17] נבואות חורבן לאדום מופיעות בנבואותיהם של עמוס, יואל, ישעיה, יחזקאל ומלאכי וכן בספרי תהילים ואיכה. ראו לוריא, הערה 6, עמ׳ 6.

[18] יהודה קיל בפירושו לספר עובדיה, מציין שמספר נביאים אף מציגים את אדום כסמל לרשעי כל הגוים (״אפשר שבכמה מנבואות אלה בא אדום גם כסמל לרשעי כל הגויים, כגון בנבואת ישעיה: ״כי קצף לה׳ על כל הגויים״, כשבהמשך הנבואה הוא אומר ״כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד״״ (ישעיה ל״ד, ה) ראו קיל, הערה 4, עמ׳ 7-6). הוא מציין שניתן לראות את שורש היריבות במריבה המתמשכת שבין עשו (הבן המורחק) ליעקב (הבן הנבחר) המתחילה עוד בבטן אמם,עבור במסע במדבר, שם תוקף עמלק-בן בנו של עשו את ישראל במפתיע.

[19] ״יען עשות אדום בנקום נקם לבית יהודה״, יחזקאל כה׳, יב; ״פקד עונך בת אדום גלה על חטאותיך״, איכה ד׳, כא-כב; ״זכר ה׳ לבני אדום את יום ירושלים״, תהילים קלז׳, ז.

החורבן[20]. מעשים אלה הותירו בעם משקעים עזים כנגד אדום, ונראה כי העמידה מנגד, וההצקה לפליטים, מכעיסים את העם והנביא אף יותר ממעשה החרבן עצמו.

התגובה- דין לעומת נקמה

גם פס׳ יב בירמיה, ופס׳ טז בעובדיה הל פסוקים מקבילים- בשניהם נעשה השימוש בפועל ש.ת.ה כתיאור של הענישה[21]. אך למעשה הם מבטאים תפיסה שונה לחלוטין של הענישה.

ירמיה מנבא ״הנה אשר אין משפטם **לשתות** הכוס **שתה ישתו**, ואתה הוא נקה תנקה? **!** לא תנקה כי **שתה תשתה!**״ (פס׳ יב). ירמיה תופס את העונש כדין על חטא. כגמול המושב על פשע, גם אדום נענשים (בחורבן) על גאוותם. דין זה אינו ייחודי לאדום, גם עמים אחרים מואשמים בחטא דומה, ומובטח להם עונש זהה. בשל כך אין התיחסות מיוחדת לאדום, אלא הם נענשים כשאר העמים הגאים. עיקר התמקדותו של ירמיה בנבואתו, הוא בתיאור ההשפלה שבענישה, כתגובה לגאווה. (כפי שאפרט מיד).

עובדיה מנבא ״כי כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגוים תמיד, ושתו, ולעו, והיו כלא היו״ (פס׳ טז). פסוק זה מיצג תפיסה של מידה כנגד מידה: כפי שאתם החרבתם וניצלתם את הר קדשי – הגויים ינצלו ויחריבו את מושבותיכם. מנבואת עובדיה עולה רוח של עשיית נקמה באדום, המתבטאת בעיקר בהבטחה שישראל הם שינקמו באדום. בנבואת עובדיה יש חשיבות לתיאור המעניש, יותר מאשר לתיאור העונש הסיבה לכך היא שמדובר בנקמה, בה הנפגע משיב למי שפגע בו ולא בעונש אוביקטיבי. בשל כך בפסוקים הבאים מפרט עובדיה שישראל הם אלה שיחריבו את אדום- (״והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם...״, פס׳ יח). עובדיה מתייחס לפורענות כנקמת עמו- ישראל, באדום, על יריבות רבת שנים, על החרבת בית המקדש ועל גנבת חלקי ארץ. בשל הפגיעה בעמו, פונה עובדיה ישירות לאדום – בגוף שני (״כאשר שתיתם״). עובדיה, המנבא מתוך ישראל, כאחד מן העם, מנבא בשם ישראל שנפגעו באדום, ובשם ישראל שינקמו באדום. על כן, בשם הנוקמים, הוא פונה ישירות למי

---

[20] ״...אין אדום הגורם הישיר לחורבן, הוא מתואר כנספח למחנה השמח לאיד ונהנה מפירות הקרב, מן השוד ומן השבר״. ראו כוגן, הערה 5, עמ׳ 9.

[21] בשני המקרים מפרשי סדרת **דעת מקרא** (ירמיה- עמ׳ תקפט, עובדיה- עמ׳ ט) את השימוש בתיאורי השתייה, כשתיית כוס החמה- התרעלה. תיאור זה מקובל בתנ״ך כמטאפורה לפורענות.

שפגע בו, בניגוד לירמיה שמדבר על החוטאים והנענשים בגוף שלישי. עובדיה אף יוצר זהות בין ישראל לה׳- הוא מטשטש את ההבדלים בין פגיעה בישראל ופגיעה בה׳ (לעיתים אף נדמה מדבריו כי מדובר באותה ישות). כהשלמה, הוא מטשטש גם את היחס בין נקמת ישראל ונקמת ה׳.

לאחר שהצבנו את ההבדלים בנושא המרכזי של כל נבואה- דין על גאווה בזו ונקמה על התנכלות בזו, נבחן את הפער שבין הנבואות לכל אורכן.

ירמיה מדבר על עשית הדין, ולאור זאת מתאר מערכת יחסים שבין ה׳, אדום והעמים. ה׳ מעניש את אדום (״כי איד עשו הבאתי עליו...״- פס׳ ח, כי אני חשפתי את עשו...״ פס׳ י) באמצעות העמים (״...אם לא יסחבום צעירי הצאן״- כפי שאראה הכוונה לעמים השפלים, פס׳ כ) על חטא שחטאו כלפיו. היות וענינו הוא חטא הגאווה, הנושא זוכה למשנה תוקף, כאשר הוא מדבר על העונש- אל מול גאוותנותם של אדום הוא מדגיש את הנפילה החדה, ואת החורבן המוחלט: ״כי לשמה לחרפה לחרב ולקללה תהיה בצרה״ (יג), ״והיתה אדום לשמה, כל עובר עליה ישם וישרוק על מכותיה״ (יז), ״מקול נפלם רעשה ארץ...״ (כא), הוא אף מדמה את החורבן של אדום לחורבן סדום ועמורה, שחורבנן הוא סמל להרס, ולנפילה ממרומים אל מעמקים- ״כמהפכת סדם ועמורה ושכניה אמר ה׳...״ (יח). כהשלמת הנפילה מתאר ירמיה את ההשפלה (שהיא השלמת המהלך של הענישה, משום שהיא מביאה את אדום לתחושה הפוכה לתחושת הגאוה), ואשר מתבטאת בעיקר ביחס העמים לאדום: ״כי לשמה לחרפה...״(יג), ״כי הנה קטן נתתיך בגויים, בזוי באדם״(טו), ״כל עובר עליה ישום וישרוק על מכותיה...״(יז), ״מקול נפלם רעשה ארץ...״.

נושא ההשפלה בא לידי ביטוי אצל ירמיה גם באמצעות מענישיהם של אדום. בתיאור החטא בפס׳ טז, מדומים אדום לנשר המגביה לשם הגנה על קינו, כדימוי של גאוותם (״כי תגביה כנשר קנך...״). בכדי להשיב להם באותו המטבע של החטא (כמו החטא והעונש בפסקה הקודמת, אל מול ההתנשאות- השפלה), מדומים בתיאור העונש, אויביהם של אדום לנשר (״הנה כנשר יעלה ידאה ויפרוש כנפיו על בצרה...״ פס׳ כב). אך לשם העצמת ההשפלה, מתאר ירמיה בפס׳ כ את מענשיהם של אדום בניגוד לתיאור הנשר, דווקא כנמוכים ושפלים בעצמם– ״אשר חשב אל ישבי תימן אם לא יסחבום

צעירי הצאן"[22]. הרועים הנחותים והחלשים ביותר בכך מטשטש ירמיה היבטים לאומיים, ואינו מגדיר במפורש מה היא אותה קבוצה אתנית שתעניש את אדום. ההגדרה היחידה הניתנת להם, היא של רועים נחותים וחלשים ביותר (ולא כגיבורי מלחמה). הדגשת מעמדם של המענישים, ולא לאומיותם, נצרכת למוטיב ההשפלה שבנבואה- אפילו החלשים ביותר יוכלו לאדום. דימוי נוסף זה הוא נצרך, משום שחורבן בידי עם קטן וחלש הוא משפיל לאין ערוך יותר מחורבן בידי אימפריה חזקה. ירמיה עושה גם שימוש באמצעי הספרותי לשון נופל על לשון- בפס׳ יט הוא מתאר את אדום, בעיניהם של האדומים, כ"נוה איתן"- מבצר חזק ("הנה כאריה יעלה מגאון הירדן אל נוה איתן"), ואילו מיד לאחר מכן, בפס׳ כ, מתואר כי אויביהם החלשים של אדום ("צעירי הצאן") יפילו עליהם את נויהם- בתיהם ("אם לא ישים עליהם נוהם"[23]). יש לשים לב כי ירמיה, חרף תיאור החורבן, מנבא ענישה רק לחוטאים- "...שודד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו" (י), ומשאיר את השפלים והחלשים, שממילא עניין הגאווה אינו נוגע להם- "עזובה יתמיך אני אחיה ואלמנותיך עלי תבטחו" (יא). הוא מנבא על חורבן, לא על השמדה, ולכן מנבא גם על ניצולים.

ירמיה מסכם את נבואתו בפסוקים כא- כב המבטאים את הנפילה העצומה, מגבהים למעמקים ("מקול נפלם רעשה הארץ, צעקה בים סוף נשמע קולה" פס׳ כא)[24], ובתיאור ציורי של חולשת גיבורי אדום- "והיה לב גיבורי אדום כלב אשה מצרה" (כב׳).

מנגד, עובדיה מצייר את מערכת היחסים שבין אדום, לה׳ ולישראל[25]. כתגובה לפשעיהם של אדום בישראל, ינקמו ישראל באדום ויגדלו את שם ה׳. נבואתו מיחלת לנקמה באדום, הבאה לידי ביטוי בשתי דרכים. בתחילה מתאר עובדיה סגירת מעגל, כאשר הוא מנבא שאדום החזקים, אשר פשעו בישראל החלשים, יושפלו ויכלו[26], ומנגד

---

[22] חלק מהמפרשים (תרגום יונתן, מצודת דוד ומנחם בולה על ירמיה בסדרת דעת מקרא) מפרשים את הביטוי "צעירי הצאן" כרועים הפשוטים — העמים החלשים והשפלים.

[23] "ויש כאן לשון נופל על לשון: האדומים דמו בנפשם שהם יושבים ב׳נוה איתן׳, אולם אויביהם יחריבו את ארצם ויפילו את ׳ניהם׳ על ראשם". מנחם בולה, ספר ירמיה, (דעת מקרא) ירושלים 1983, עמ׳ תקצג.

[24] כאמור פסוק זה מופיע גם בנבואת בבל , אך שם הוא מופיע עם שני הבדלים: במקום "בים סוף", כתוב "בגוים" (כנראה בשל המרחק הגיאוגרפי של בבל מים סוף), ובמקום "נפלם" כתוב "נתפשה בבל" — אולי יש לראות כאן את ההבדל שבבל החוטאת נתפשת, ואילו אדום הגאה- נופלת.

[25] בנבואת ירמיה אין התייחסות לישראל אלא לעמים זרים.

[26] כליה זאת היא התגובה על ההתעללות בישראל- "מחמס אחיך יעקב תכסך בושה, ונכרת לעולם" (י), "כאשר עשית יעשה לך, גמולך ישוב בראשך" (טו).

הוא מנבא לישראל, בהם פשעו אדום, תקומה והתחדשות[27]. בנוסף לתיאור סגירת המעגל מתאר עובדיה גם נקמה אקטיווית. על פי עובדיה, השיבה וההתאחדות של ישראל ויהודה יובילו לנקימה באדום ("וירשו הנגב את הר עשו" פס' יז, "והיו בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום..." פס' יח), ואם כן הנוקמים באדום, המכונים בפס' טז "גויים" ("כאשר שתיתם על הר קדשי ישתו כל הגויים תמיד)", הם ישראל[28]. יש לציין, כי כעונש על פשעיהם בישראל, עובדיה מנבא על כליה מוחלטת של אדום, ועל כן הוא אינו מנבא על ניצולים. ניתן לשער שהעדר הניצולים, אפילו אם הם יתומים ואלמנות כבנבואת ירמיה (פס' יא), הוא נקמה על ההתנכלות של אדום בפליטי יהודה (כפי שמתאר עובדיה בפסוק יד- "אל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו").

פסקת הסיום של נבואת עובדיה אינה סיכום של מה שנאמר בנבואה עצמה (כמו בנבואת ירמיה), אלא תוספת של שלושה רעיונות שלא נאמרו עד כה. ראשית ישנו רעיון הנקמה, שאינו נזכר קודם לכן[29], עליו דיברנו בפסקה הקודמת. הרעיון השני מופיע בד בבד עם רעיון זה, ובו נוספים ביטויים המבטאים את הקשר שבין ישראל וארצו. הוא מתאר את מעשה הנקמה גם כהשמדת אדום, וגם כשיבת ישראל לארצו. בדבריו הוא מתיחס לחלקי ארץ רבים שנגזלו מישראל, אשר ישראל, השבים מהגלות, שבים ויורשים אותם מיד הכובשים ("וירשו הנגב את הר עשו והשפלה את פלישתים וירשו את שדה אפרים ואת שדה שומרון ובנימין את הגלעד, פס' יט). שיאו של תיאור תקומת ישראל מתבטא ברעיון השלישי, המופיע רק בפסוק הסיום עצמו (כא)- "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו, והיתה לה' המלוכה". פסוק זה, אינו מבטיח רק את נפילת אדום אל מול תקומת ישראל, אלא גם את התחדשות מלכות ה', כפועל יוצא מנפילת אדום וירושת ישראל את הארץ. במשולש היחסים שעובדיה מתאר, בין אדום ישראל וה', יש קשר ישיר בין נפילת אדום, תקומת ישראל והתחדשות מלכות ה'.

---

[27] התקומה וההתחדשות באים לידי ביטוי בקץ הגולה ובחזרה לארץ- "ובהר ציון תהיה פליטה ..." (יז), אותם הפליטים השבים כאן, באים כניגוד לפליטים אותם הכרית אדום בחרבן יהודה, כמתואר בפס' יד), ובהתאחדות מחודשת של ישראל ויהודה- "וגלת החל הזה לבני ישראל... וגלת ירושלים..." (כ).

[28] אין זה המקום היחיד בו הנביאים פונים כך לישראל. יחזקאל אומר "שולח אני אותך אל בני ישראל אל גויים המורדים..." (יחזקאל פרק ב', ג) וגם משה ומיכה פונים אל ישראל, אך אומרים עמים ("עמים הר יקראו", דברים פרק ל"ג, יט, "שמעו עמים כולם", מיכה פרק א', ב).

[29] אמנם יש תיאור נרחב של פשעי אדום בישראל, כסיבה שבגינה הם נענשים, אך לא מצוין שישראל עצמם הם אלו שינקמו בהם.

ד. סיכום

לאחר שבדקנו את שתי הנבואות, ננסה להעמיד אותן כשני מהלכים שונים-
ירמיה מאשים את אדום בחטא גאווה. הוא מתאר מצב בו נעשה משפט בפושעים ובעקבותיו יפגעו אדום על ידי העמים השפלים, אך היתומים והאלמנות ינצלו. התהליך בו נופלת אדום, הוא חלק מתהליך נפילת עמי האזור, ונבואת החורבן של אדום מובאת באותו קובץ יחד עם עמים אלה.

עובדיה מתאר את נפילת אדום, כתגובה לפגיעות חוזרות ונשנות בישראל, שמקורן בגאוות אדום. בעקבות זאת יקומו ישראל מחורבנם, יתאחדו עם השבטים האובדים ואף ישיבו לעצמם את האדמה שנגזלה מהם, ויאיאו על אדום כליה מוחלטת. נקמת ישראל באדום תוביל לחידוש מלכות ה׳.

השוני הרב בין שתי הנבואות, מתבטא גם בשימוש השונה שעושה כל נביא בשיר הקדום, על מנת לבטא את תפישתו.

נבואתו של ירמיה היא חלק מחטיבת נבואות העמים של ירמיה. כאמור, הוא אינו רואה את נפילת אדום כיוצאת דופן, אלא כחלק מתהליך בו כל עמי המזרח מתמוטטים. בפרקי הסיום של הספר, ירמיה מנבא על נפילת מצרים, פלשתים, מואב, עמון, ארם, חצור, עילם ובבל, וכנזכר אדום. בחלק מן הנבואות הוא מצביע על יחס בין התמוטטות העם למצבם של ישראל (כמו בנבואת מצרים- פרק מו׳), ובחלקן לא (כמו בנבואת אדום- פרק מ״ט, ז- כב). החטא בנבואה זו הוא חטא הגאווה, ואין מקום לאזכור יחסי אדום וישראל. בחטיבת נבואות העמים ניתן לראות שירמיה מעתיק משפטים מנבואה אחת לנבואה אחרת לכל אורך החטיבה, כך למשל חוזרת התבנית ״ אחרי כן/ באחרית הימים אשיב/ ושבתי שבות ___ נאם ה׳״ בנבואת מואב (פרק מ״ח, מז), בנבואת עמון (פרק מ״ט, ו) ובנבואת עילם (פרק מ״ט, לט). גם בנבואת אדום ניתן לראות פסוקים וביטויים רבים המופיעים גם בנבואות אחרות.[30] יתכן שבאמצעות אזכור של אותה לשון בנבואות שונות, רומז ירמיה על קשר בין האירועים, ומנסה להראות לעם תהליך של קריסה כלל אזורית, המכוונת מגבוה, ולא צירופי מקרים אקראיים.

ניתן להסביר שירמיה משתמש בשיר המקורי בכדי לחזק את דבריו. הוא אינו מסתפק באמירות משלו על נפילת אדום, אלא מעגן דבריו באמצעות שיר המוכר לעם. בשימוש

---

[30] כאמור, פסוקים ז- ט, יב, ו יד- טז מופיעים בנבואתו של עובדיה, פסוקים יט- כא מופיעים בנבואת בבל (פרק נ׳, מד- מו), ופסוק כב מופיע בנבואת מואב (פרק מ״ח, מב). בנוסף מופיעים פסוקים יז, יח גם הם בנבואת בבל (פרק נ׳, יג, מ) ופסוק ח׳ מופיע בחלקו בנבואת מצרים (מ״ו, כא), ובחלקו בנבואת קדר (מ״ט, ל).

שירמיה עושה בשיר הוא למעשה מעניק לשיר חיות מחודשת, ומסגל אותו לזמנו. הוא מביא את השיר הקדום, אך משלב בו אמירות, ביטויים ומוטיבים המוכרים בתקופתו[31], וכך נותן לו רלוונטית.

על אף התיאוריה שהצעתי, על פיה עובדיה אינו מצטט את נבואת ירמיה אלא את השיר הקדום, יש לראות את נבואתו כמאוחרת לזו של ירמיה. עובדיה מדבר ככל הנראה אל העם הגולה לאחר חורבן בית שני (וזאת משום שכאמור הוא מתאר את החורבן והגלות[32]). בתקופתו נמצא העם במשבר, שגרמו המאורעות הקשים המתוארים בנבואתו ואשר אדום (על פי תיאורו) שותפים להם. עובדיה מיחס לאדום התנהגות עמלקית-הכרתת הפליטים והחלשים ("ואל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו, ואל תסגר את שרידיו ביום צרה", פס' יד[33])- המזכירה את התנהגות עמלק במדבר (כאשר תקפו דווקא בקצה המחנה, שם היו חלשי העם). עובדיה אף מציג את אדום כמי שמונע את התחדשות מלכות ה'- הוא משתמש במשוואה "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו- והייתה לה' המלוכה" — רק כשאדום יפלו, תחודש מלכות ה'. ניתן לראות בדברי עובדיה ניסיון לעודד ולעורר את העם הנמצא במשבר, בפניה אל הרגשות המצויים בו-כעס ומרירות כלפי אדום, על שסייעו בהחרבת יהודה. מעשיהם של אדום בעת החורבן מכעיסים את העם והנביא אף יותר מהמחריבים עצמם, ולכן בעיני ישראל הם המיצגים את החורבן, והראויים להענש על כך, ולא המחריבים עצמם (בבל). עובדיה מנסה להפיח רוח חדשה בעם השבור, בתקווה שנבואת הנקמה, השיבה לארץ שנגזלה וחידוש מלכות ה' תעורר אותו לפעול ולצאת מחורבות הגלות. אין זה מתחייב מדברי עובדיה שהוא קורא לעם ליזום נקמה באדום בכדי לעודדו (הרי עובדיה אינו פונה ישירות לישראל, אלא מדבר עליו בעקיפין), אך נראה כי די בדבריו על הקשר בין ישראל לארצו, בכדי לעורר את ישראל לצאת מקיפאון הגלות והניתוק מהארץ. קריאה כזאת של דברי עובדיה מהווה מענה לשאלת התאמתו של הספר לתנ"ך, ומשייכת אותו לנביאים האחרים שבדבריהם מנסים להחיות מחדש את רוח העם. עם קבוצה זו נמנים

---

[31] מוטיב החסד לאלמנות וליתומים אינו נזכר בעובדיה, מופיע בנבואה זו ובעוד מספר מקומות בספר ירמיה., המילה "לשמה" (שורש ש.מ.מ) גם היא אינה נזכרת בעובדיה, אך מופיעה פעמים בנבואה זו, ו-19 פעמים בשאר ספר ירמיה.

[32] תיאור השתתפות אדום בחורבן- " ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם" פס' יא, ותיאור ההתנכלות לפליטי ירושלים- " אל תעמוד על הפרק להכרית את פליטיו"

[33] כאמור עמלק הוא נכדו של עשו = אדום. דבר זה יכול להסביר את הזהות שיוצרים חז"ל והוגים מאוחרים יותר, בין אדום לבין הופעות מאוחרות יותר של רוע בעולם ובאדם (כגון זיהוי מלכות רומי כמלכות אדום, בדברי חז"ל, וההתייחסויות החסידיות ליצר הרע כאדומי).

יחזקאל האוסף את השברים לאחר הגלות (כמו למשל "בחזון העצמות היבשות", פרק ל"ז), ישעיה (פרקים מ'- ס"ו) הקורא לעם הגולה לשוב לארצו, וחגי המאיץ בעם השב מגלות בבל למהר ולסיים את מלאכת בנית בית ה' (פרק א').

עובדיה מביא בתחילת דבריו, בחטיבה אחת, את השיר על נפילת אדום (המוכר כנראה בעם), בו מדובר על חטא הגאווה, אך לאחריו הוא מוסיף את עניין התעללותם של אדום בישראל ואת נקמתם של ישראל באדום. באמצעות שימוש זה בשיר, גורם לנו עובדיה להבין שהחרבת אדום תבוצע בידי ישראל, ושחטא הגאווה המוזכר בשיר הוא היסוד בחטא האמיתי- החרבת יהודה, וההתנכלות לפליטים. עובדיה למעשה מעניק לשיר פרשנות מחודשת, באמצעות הפיכתו משיר ענישה לשיר נקמה (שהוא גם שיר תקווה). בקריאת נבואתו יש צורך להבין שהוא מתייחס לשיר על נפילת אדום, ולראות כיצד הוא משתמש בו.

לאור זאת מדהים לראות כיצד נבואותיהם של ירמיה ועובדיה מתבססות על אותו המקור- שיר קדום המנבא את נפילת אדום, אך כל אחד עושה בו שימוש שונה - האחד מסגל, והשני מפרש מחדש. כך למעשה נוצרו, מאותו המקור, שתי נבואות שונות המבטאות רעיונות השונים בתכלית האחד מן השני. לדעתי, נראה כי דבר זה יכול ללמדנו רבות על הרעיונות שרצו עורכי התנ"ך להביע. בבחירתם לכלול בתנ"ך את שתי הנבואות, יצרו למעשה העורכים, דיאלוג בין הנבואות. מצד אחד עומד החסד האוניברסלי, שאינו מבחין בין היתומים והאלמנות של ישראל ושל אדום, ומצד שני עומדת המלחמה הבלתי פוסקת בגילויי התנהגות עמלקית. מצד אחד מצויה הקריאה לענווה (שהכנסתה לתנ"ך מלמדת שהיא מופנת גם לישראל) ומצד שני החיבור העמוק של ישראל לארצו. דיאלוג זה נשאר פתוח ובכך נוצר ריבוי פנים, כשגם לדברי המוסר של ירמיה, וגם לאהבת המולדת של עובדיה מקום שווה. לעניות דעתי, המסורת היהודית, כמו התנ"ך, אינה דורשת לבחור ביניהם, אלא להיפך— היא דורשת למצוא את המקום המתאים לשניהם.